

Alla Kravchuk

Department of Polish Philology
Ivan Franko Lviv National University
Lviv, Ukraine
alla.kravchuk@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4087-3562>

Iryna Bundza

Department of Polish Philology
Ivan Franko Lviv National University
Lviv, Ukraine
iryna.bundza@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6818-9872>

**Мовнонормативна свідомість викладачів польської мови
в Україні у сфері використання дієслівних форм
третьої та другої особи множини як складових польських
прономінальних звертань до адресата**

Анотація. У статті представлено результати анкетування викладачів польської мови в Україні (83 респонденти із закладів вищої освіти і мовних курсів в 16 містах) на тему форм третьої та другої особи множини дієслів у польськомовних звертаннях до множинного адресата: *państwo / panie / panowie* – тип *byli* або *byliście*. Мета статті – з'ясувати, які мотивації можуть схилити викладачів до використання кожної з варіантних дієслівних форм, що, своєю чергою, розкриває стан їхньої мовно-нормативної свідомості як тих користувачів польської мови в Україні, які мають великий вплив на формування мовленнєвоетикетних навичок учнів. Для форм третьої особи дослідження показало перевагу нормативної мотивації їх уживання, до якої зараховуємо: граматичну правильність, увічливість, офіційність, прагнення навчити адептів найвідповідніших форм. Для форм другої особи домі-

нує мотивація прагматична: близькість між партнерами комунікації, менша офіційність і тривалість контакту. Викладачі закладів вищої освіти дещо чіткіше, ніж викладачі курсів, усвідомлюють функціональний потенціал друго-особових форм, незважаючи на те, що саме вони можуть становити предмет нормативних дискусій. У загальнотеоретичному плані дослідження засвідчує факт значущості деяких граматичних форм мовної системи як носіїв тонких прагматичних сенсів.

Ключові слова: польська мова в Україні; мовнонормативна свідомість; звертання до адресата; дієслівна форма третьої особи множини; дієслівна форма другої особи множини; мовлення викладачів польської мови; варіантність; прагматика.

Language and Normative Consciousness of Polish Language Teachers in Ukraine in the Field of Using Verb Forms of the 3rdPI and 2ndPI as Components of Polish Pronominal Addresses

Abstract. The article presents the results of a survey conducted among Polish language teachers in Ukraine (83 respondents from universities and language courses in 16 cities) regarding verbal forms of 3rdPI and 2ndPI in Polish-language addresses to the plural addressee: *państwo / panie / panowie – byli or byliście*. The article aims to find out what motivations may incline teachers to use each of the variant verb forms, which, in turn, reveals the state of their language and normative consciousness as those users of the Polish language in Ukraine who exert essential influence on the formation of students' speech etiquette skills. For third-person forms, the study revealed an advantage of normative motivation, which includes grammatical correctness, politeness, formality, and the desire to teach adherents the most appropriate forms. Regarding the latter, the pragmatic motivation dominates: closeness between communication partners, less formality, and duration of contact. Higher education teachers are somewhat more clearly aware than course teachers of the functional potential of second-person forms, despite the fact that they can be the subject of normative discussions. In general, theoretical terms, the study confirms the fact of the significance of some grammatical forms of the language system as carriers of subtle pragmatic meanings.

Keywords: Polish language in Ukraine; language normative consciousness; addressing forms; verb form of the 3rdPI; verb form of the 2ndPI; speech of Polish language teachers; variation; pragmatics.

Передумови і стан дослідження проблеми, методологія

Предметом дослідження статті є мовнонормативна свідомість викладачів польської мови в Україні. Об'єкт дослідження – польськомовні прономінальні способи звертання до множинного адресата, в яких виступають дієслівні форми третьої та другої особи множини (напр. *Czy państwo (panie, panowie) pozwolą / pozwolicie [...]*).

Актуальність, новизна і стан дослідження проблеми. Питання мотивації використання однієї з варіантних граматичних форм (третьої або другої особи множини) дієслів, що входять у склад прономінальних звертань до адресата, ще не ставали, наскільки нам відомо, предметом дослідження з перспективи мовнонормативної свідомості носіїв польської мови не тільки в ситуації її функціонування за кордоном, а й у Польщі. Науковий доробок, присвячений цій варіантності, представлений передусім у літературі нормативістського характеру, у якій польські лінгвісти радять мовцям, котру з форм можна / варто / допускається вживати, іноді подаючи більш розгорнуті коментарі про специфіку ситуацій їх уживання. В сучасному нормативному дискурсі на тему статусу другоособових дієслівних форм у звертаннях (порівн. напр. представлення елементів такого дискурсу в: Krawczuk, 2014; Krawczuk, 2018) присутні різні, іноді принципово відмінні оцінки форм другої особи на кшталт *państwo byliście*: від трактування їх як «неправильних» (порівн. про такий спосіб оцінки у: *Poradnik językowy...*, 2007, s. 76), як «граматичної» або «стилістичної помилки» (порівн. про такі погляди деяких мовознавців у: Bańko, 2009), як форм, що «не виражають поваги» (Marcjanik, 2006), форм «менш увічливих» (Markowski, 1999, с. 636), «менш вишуканих» (Bralczyk, 2009, с. 23–24), «помірковано офіційних» (Bańko, 2009), «менш офіційних» (Bańko, 2000, t. 2, с. 15) і таких, що репрезентують «ужиткову» (а не «зразкову») норму (Markowski, 1999, с. 1640), «більш фамільярних і безпосередніх» (Markowski, 2000, с. 58) до кваліфікування їх як «увічливих» (Huszczka, 2006, с. 79), таких, що з психологічної точки зору позитивно впливають на відчуття у співрозмовників взаємного зближення (Załązińska & Rusinek, 2010, с. 73), таких, що є спробою зробити «теплішими» стосунки між ними, зокрема в ситуації повторюваних контактів (Bańko, 2009). Отже, оцінки аналізованих форм, які мають в основі неоднорідні критерії, представляють доволі широку шкалу на вертикалі двох крайніх полюсів – від негативного до позитивного. Сучасний

підхід до норми польської мови, яка, опираючись головно на критерії фреквентності і поширення мовних одиниць (див. напр. Gębka-Wolak & Moroz 2021, Liberek, 2021, Kołodziejek, 2023), висуває на перший план не стільки «правильність», скільки «властивість» їх уживань у відповідних прагматичних ситуаціях (порівн. напр. Zdunkiewicz-Jedynak, 2021), дає змогу стверджувати застарілість традиційного трактування третьоособових форм як єдино прийнятних. Водночас не можна заперечити, що для мовця, особливо того, котрий вивчає польську мову, більш «безпечними» в уживанні є саме ці форми, оскільки вони не несуть мовнопрагматичного ризику негативної оцінки з боку адресатів (наприклад, осіб старшого віку чи більш традиційних поглядів)¹. Різна оцінка форм другої особи виводиться із урахування прагматичних ситуацій, у яких вони вживаються, але й значною мірою вона пов'язана із суб'єктивністю поглядів на проблему, адже сфера мовленнєвого етикету не підлягає такій чіткій кодифікації, як, наприклад, граматики. З огляду на це вважаємо за доцільне дослідити мовнонормативну свідомість² і мовнокомунікативні преференції українських викладачів

¹ Порівн. один із дописів на сайті з культури польської мови, який свідчить про закоріненість у свідомості частини носіїв польської мови в Польщі переконання про єдиноправильність третьоособової форми: «Witam ;-) Postanowiłam podzielić się z Wami moimi spostrzeżeniami, bo również interesuję się poprawnością językową. Szczególnie drażnią mnie błędy popełniane przez wielu prezenterów i wykładowców. Formę grzecznościową „państwo” łączą z drugą osobą liczby mnogiej zamiast z trzecią, np. „wizycie państwo”. Według mnie powinni wybrać albo formę „wizycie”, albo „wizją państwo”. [...] Pozdrawiam ;-)» (*Morfologik...*, <http://morfologik.blogspot.com/2006/07/gromadzimy-bdy-jzykowe.html>, dostęp 05.11.2024).

² У літературі здебільшого виступає термін «мовна свідомість», яку часто розуміють у двох значеннях – як знання мови (наявність компетенцій) та як знання про мову (у цьому значенні може виступати вужчий термін «лінгвістична / мовознавча свідомість»). Терміни «мовна свідомість» і «лінгвістична / мовознавча свідомість» можуть трактувати як відмінні. Наприклад, Мар'ян Бугайський окреслює мовну свідомість як «використання мови, яке особа, що нею послуговується, усвідомлює, навіть якщо не має мовознавчої підготовки», а лінгвістичну свідомість як знання «принципів будови й розвитку мови, а також правил, що стосуються послуговування нею. Тут іде мова про знання системи, норми, зокрема й кодифікованої норми» [Bugajski, 2006, s. 48]. Детальний аналіз терміна «мовна свідомість», а також інших, з ним суміжних, див. напр. у спеціалізованих публікаціях (Bakuła, 2012, Maćkowiak, 2012, Steciąg i Bugajski 2012a). На потреби цього дослідження приймаємо термін «мовнонормативна свідомість» (інакше: свідомість мовної норми), яка включає обидва традиційні значення терміна «мовна свідомість» (і «вживання форм», і «знання засад, що стосуються цих форм»). Спираємося на думки мовознавців про те, що «мовну свідомість традиційно розглядають у тісній залежності від поняття мовної норми (навіть як свідо-

польської мови у сфері вживання цих форм, а також з'ясувати їхні погляди на те, котру з форм вони вважають доречною в певних ситуаціях спілкування зі своїми учнями³, з якими перебувають у контакті на *rap / rani* (відповідно українською – в контакті на *ви* до множинного адресата, коли з кожним окремим членом групи адресант є на *ви*).

Досі було проаналізовано функціонування форм, що нас цікавлять, на матеріалі мовлення осіб польського походження в Україні – передусім на підставі текстів польськомовної преси в Україні, але й з урахуванням даних короткого анкетного запитання (закритого типу), поставленого – у межах ширшої анкети з проблем мовленнєвого етикету – респондентам, які мають (декларують) свої польські корені (Krawczuk, 2018). Було з'ясовано, що в досліджуваній польській комунікативній спільноті в Україні (що засвідчують насамперед газетні тексти) помітним є вживання прономінальних звертань із дієсловом другої особи, які, з одного боку, можна трактувати як такі, що конотують «тісний зв'язок усередині спільноти», а з іншого – як такі, що є наслідком нижчої, ніж у носіїв мови в Польщі, комунікативної компетенції (підтвердженням цього є часті приклади хаотичного переходу в тому самому медійному комунікаті від більш офіційних третьоособових форм у звертаннях до менш офіційних другоособових).

На тлі проведених досліджень новим і актуальним (особливо з огляду на перспективи формування мовнокомунікативних навичок у молодих українських носіїв польської мови як іноземної, що є важливим для розвитку полоністичної лінгводидактики) вважаємо аналіз у цьому аспекті особливостей мовлення та мовно-культурних постав учителів. Отже, мета статті – з'ясувати мовнонормативну свідомість викладачів польської мови в Україні щодо застосування в польськомовних прономінальних звертаннях дієслівних форм третьої і другої особи множини і, зокрема, виявити типи мотивацій декларованого ними використання таких форм у власних ідіолектах.

Матеріалом статті стали дані анкетного опитування 83 осіб, які є викладачами польської мови в закладах вищої освіти (далі ЗВО) України

мість норми [...]» [Steciąg i Bugajski, 2012b, с. 5] і що «нормативна свідомість» є найбільш традиційним виміром мовної свідомості [Maćkowiak, 2012, с. 11–14].

³ Слово *учень* розуміємо тут згідно з одним із його словникових значень – «той, хто навчається певному фаху, ремеслу і т. ін.» (Бусел, 2005, с. 1522). За такого підходу «учнями» є і студенти закладів вищої освіти, і слухачі мовних курсів з польської мови, спілкування викладачів з якими аналізуємо у статті.

(54 респонденти) та на мовних курсах різних типів (далі МК) – 29 респондентів. Анкетування було проведене у квітні й травні 2021 року⁴ за допомогою онлайн-сервісу Google Forms. Проанкетовано представників різних закладів освіти у 16 містах України: Львів (ЗВО – 16, МК – 15), Київ (ЗВО – 9, МК – 5), Івано-Франківськ (ЗВО – 7), Дрогобич (ЗВО – 5), Луцьк (ЗВО – 4), Тернопіль (ЗВО – 3, МК – 2), Стрий і Дрогобич (ЗВО – 2), Бердянськ (МК – 1), Вінниця (ЗВО – 1), Дніпро (ЗВО – 1), Запоріжжя (ЗВО – 1), Кременець (ЗВО – 1), Маріуполь (МК – 1), Миколаїв (ЗВО – 1), Одеса (ЗВО – 1), Харків (ЗВО – 1). Шість респондентів не вказали свого місця знаходження (див. Рис. 1). Серед опитуваних, які навчають польської мови у ЗВО, найчисленніше представлена вікова категорія – особи від 31 до 50 років (усього 34). Приблизно однакова кількість представників інших вікових категорій – 25–30 (9), 51 і вище – 10. Один респондент не зазначив свого віку. У групі викладачів МК основу складають особи від 20 до 30 років (18), решта респондентів – 31–40 (6), 41 і вище – 5 (див. Рис. 2). Отже, в дослідженні взяли участь переважно особи віком від 20 до 40 років (51 респондент). Групу МК становлять виключно жінки, групу ЗВО – переважно жінки (чоловіків – 4).

Емпіричною базою дослідження стало 197 контекстів-суджень, які містять більш чи менш широкі відповіді на запитання анкети⁵. Для з'ясування кількісних пропорцій у зібраних даних, отриманих шляхом анкетування, застосовуємо прийом кількісних підрахунків, однак отриманих кількісних показників не абсолютизуємо – вони лише слугують орієнтиром для виявлення якісних даних – ключових нор-

⁴ У цьому ж анкетуванні, яке включало також студентську аудиторію, було отримано й матеріал про номінальні форми звертання учнів до викладачів і навпаки (напр. *pani doktor*, *pani Anno*) та про прагматику студентських уживань перформатива *Witam(y)*. Результати аналізу відповідних запитань викладено в публікаціях: Кравчук & Бундза, 2023; Bundza & Krawczuk, 2022.

⁵ Запитання анкети: «Якщо Ви задумувалися над вибором поміж дієслівною формою другої або третьої особи при звертанні до студентів чи слухачів курсів, то які були мотиви вибору саме такої форми? Якщо навіть Ви так не звертаєтеся, то котрий із варіантів видається Вам кращим і чому?» У тексті статті висловлювання респондентів наводимо мовою оригіналу без втручання в текст, але з можливістю скорочення фрагментів із вказанням на нього за допомогою квадратних дужок із крапками в них. Наводячи цитати респондентів, у дужках скорочено (див. Перелік скорочень) зазначаємо місце праці анкетованої особи (ЗВО чи МК), місто, науковий ступінь, вік.

мативних постав досліджуваної групи осіб⁶. Аналіз виконано в руслі «контрастового» методу Станіслава Дубіша⁷ (Dubisz, 2014, с. 31), застосовуваного для досліджень польської мови за кордоном, яка включає, згідно з концепцією вченого, і польську мову як мову польських етнічних груп, і польську мову як іноземну (Dubisz, 2014, с. 27).

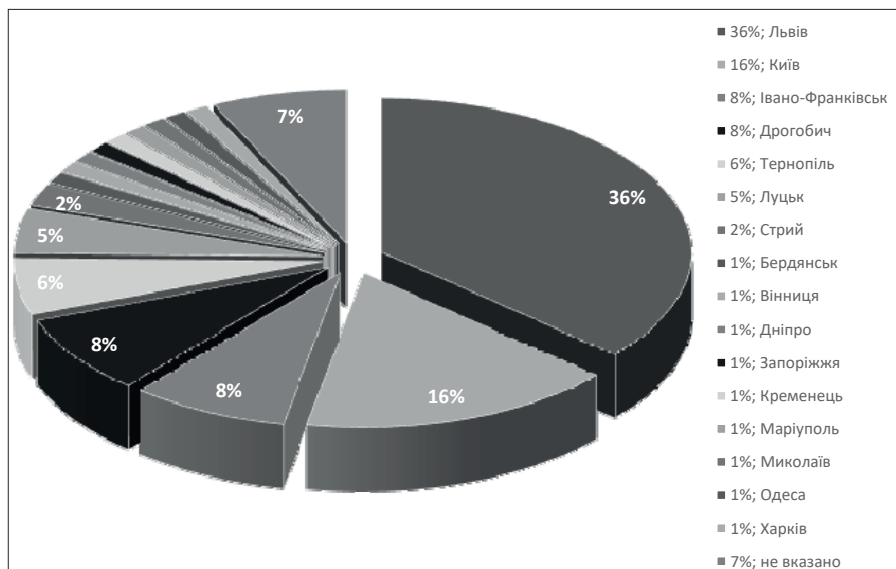

Рис. 1. Географія респондентів (власне опрацювання)

⁶ Порівн. про анкетування як засіб досягнення і кількісних, і якісних результатів дослідження: «[...] строгий поділ самих дослідницьких технік на «якісні» та «кількісні» не завжди виявляється доцільним. Так, наприклад, окремі пункти анкети (або їх комбінації) можуть бути піддані або кількісному, або якісному аналізу» (Wilczyńska, Michońska-Stadnik, 2010, с. 139).

⁷ Метод полягає у співвіднесенні аналізованого матеріалу з двома площинами контрастування – польською мовою в Польщі та домінантною мовою зарубіжної країни, в якій досліджується функціонування польської мови. Враховуємо, таким чином, норму та узус польської мови в аналізованій сфері та можливі впливи української мови на досліджувані польськомовні форми звертань.

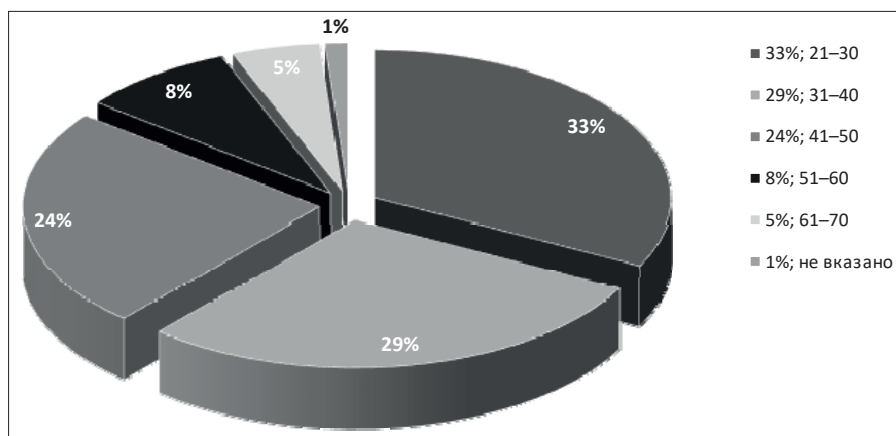

Рис. 2. Вік респондентів (власне опрацювання)

Аналіз фактичного матеріалу

Значна більшість респондентів вказала на частіший вибір у комунікації конструкції з дієсловом у третій особі множини (ЗВО – 73%, МК – 75%), конструкцію ж з формою другої особи зазначило лише 21% і 11% анкетованих, відповідно. Кілька респондентів (ЗВО – 6%, МК – 14%) стверджують, що у звертаннях до учнів можуть використовувати обидва варіанти.

Структура з дієсловом у третій особі множини

Основною причиною вибору конструкції з дієслівною формою третьої особи множини є усвідомлення її як нормативної, правильної, старанної, напр.: *Форма дієслова 3.ос.мн. є характерна для взірцевої норми польської мови* (ЗВО Др Кн 43); *Вибір мотивований рекомендаціями у словнику „Poprawnej polszczyzny”* (ЗВО Лц Кн 40); *Варіант з виконанням [використанням] 3 ос. є більш взірцевим, офіційним звертанням* (МК Льв Сп 29). Варто наголосити, що в більшості відповідей (особливо університетських викладачів) можна простежити усвідомлення респондентами диференційованого характеру польської норми і пов'язаної з ним можливості використовувати обидві запропоновані

конструкції, про що свідчать виражені – й експліцитно, й імпліцитно – висловлювання респондентів, напр.: *Свідомо обираю варіант з 3 ос. мн., оскільки це «norma wzorcowa», але завжди говорю про можливу опцію звертання через 2 ос. (ЗВО Льв Мг 32); Форма третьої особи більш правильна і ввічлива. Форми другої особи характерні для розмовного стилю (МК Кв Мг 31). Лише в поодиноких відповідях прочитуюмо негативну оцінку вживання конструкції з формою другої особи множини як такої, що є неправильною, ненормативною: Tylko użycie trzeciej osoby liczby mnogiej jest poprawną formą [...]. Inna forma, moim zdaniem, jest albo ukrainizmem, albo kolokwializmem, którego też czasem słyszałam u polskich kolegów, ale uważałam, że jest to potoczny zwrot związany z niechlujnością językową czy może nieuwagaścią i w związku z tym, może się pojawić, ale nie jest normą (ЗВО Кв Мг 35).*

Анкетовані наголошують, що обрана ними форма відповідає вимогам етикету, є ввічливою, засвідчує повагу до адресатів: *Кращим вважаю варіант з формою того państwo відповідно до правил етикету (ЗВО Льв Мг 29), Обираю дієслівну форму третьої особи, тому що від початку вивчення польської пам'ятаю, що такий варіант є «більш вихованим» (МК Льв Мг 21).*

Доволі часто використання форми третьої особи множини викладачі мотивують навчальною метою: *Вживаю дієслівну форму третьої особи насамперед для того, щоб студенти добре засвоїли ці форми (ЗВО Льв 28); Я хочу привчати своїх слухачів до форм офіційного стилю, щоб вони могли нормально спілкуватися в формальних ситуаціях, нікого не образили і не створили собі цим проблем. Неформальний стиль вони можуть засвоїти пізніше (МК Кв Мг 31).*

Одним із аргументів на користь використання дієслівних форм третьої особи є «граматична правильність»: *3 ос. більше підходить граматично і є відповідною для офіційного контакту. 2 ос. асоціюється із неофіційним контактом (ЗВО Льв Мг 38); оскільки так правильно з граматичної точки зору. Варіант з використанням 2 ос. також допускається, але є менш офіційною формою (МК Льв Мг 23).*

Оскільки в академічному середовищі України панують офіційні норми спілкування, то й вибір третьоособової конструкції респонденти мотивують її офіційним характером: *Правильним вважаю перший варіант звертання, позаяк така структура [...] будує академічний рівень спілкування, як і будь-якого іншого, тією чи іншою мірою офіцій-*

ного, спілкування (ЗВО Др КнДц 52); *Я хочу привчати своїх слухачів до форм офіційного стилю, щоб вони могли нормально спілкуватися в формальних ситуаціях* (МК Кв Мг 31).

Ще однією мотивацією, яку можна простежити у відповідях респондентів, є звичка: конструкцію з формою третьої особи множини вони використовують автоматично, на підсвідомому рівні, напр.: *Обираю перший варіант звертання, мабуть, з огляду на звичку* (ЗВО Льв 28).

Респонденти наголошують на зручності застосування форми третьої особи, що пояснюється її «економним» характером: мовець не повинен задумуватись над вибором форми; використання цієї структури безпечне, бо відповідне в будь-якій офіційній ситуації: *Вона [третьоособова структура – прим. авт.] також однозначно правильна і завжди умісна, а тому, як на мене, зручніша і краща* (ЗВО Льв Кн 37); *Мені здається, безпечніше, щоб студенти використовували саме цю форму. Невідомо, учасниками якої комунікативної ситуації вони стануть одного дня (напр. звертання до групи професорів чи держслужбовців (напр., на стажуванні))* (ЗВО Льв Кн 32).

Серед відповідей натрапляємо й на думки, що конструкція з дієсловом у третій особі є «більш польською» (*Кращий, думаю, 1 варіант [з дієсловом у третій особі множини]. Більш по-польску* (ЗВО Кв Кн 49)), а вживання форми другої особи може бути проявом зовнішньої інтерференції з української мови (*Forma przez Wy nie jest rozpowszechniona w języku polskim i wydaje się skalkowana* (ЗВО ІвФр Кн 30)) чи з російської («*можете państwo*» нагадує прокомуністичну практику під впливом російської: «*Towarzyszu Nowak możecie to powiedzieć*» (ЗВО Льв Дц 69)).

Використання третьоособової форми може бути зумовлене більшою дистанцією між комунікантами – викладачем і учнем (*Я надаю перевагу формі 3 ос.мн. «того państwo», як на мене більша дистанція* (МК Льв Мг 33)).

Критерій віку слухачів наводять викладачі курсів, учні яких часто бувають старшими від них самих (*Вік, соціальна дистанція, повага* (МК Мг 28)).

Вибір структури на кшталт *państwo / panowie / panie tego* може бути пов'язаний, як впливає з анкет, із перейняттям взірця від свого вчителя і передавання його учням (*До мене так зверталися викладачі, я передаю цей взірець далі* (ЗВО Льв Кн 32)).

Кількісні співвідношення виділених мотивацій ілюструє діаграма (Рис. 3).

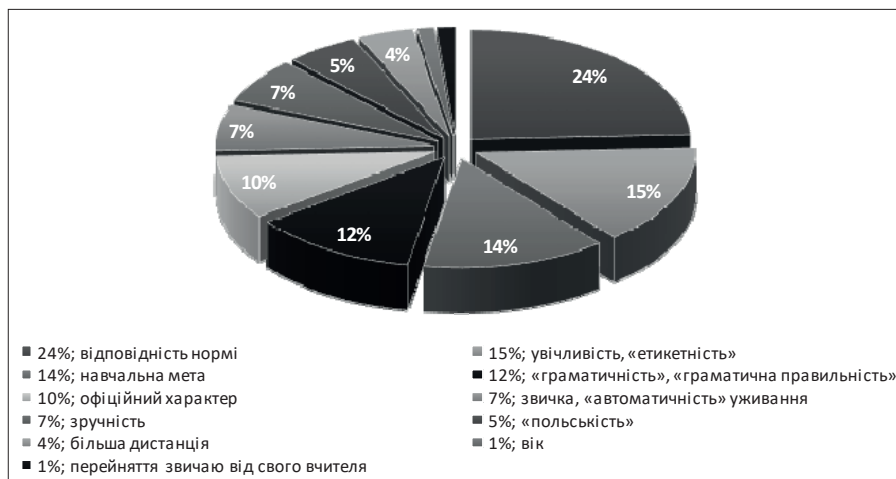

Рис. 3. Мотивація вибору дієслова 3-ї особи множини в прономінальних звертаннях (власне опрацювання)

Структура з дієсловом у другій особі множини

Уживання структури «*państwo / panowie / panie* + дієслово у другій особі множини» викладачі пов'язують передусім з можливістю нав'язати ближчі стосунки зі студентами (*Варіант «możecie państwo» з одного боку залишає офіційну складову, а з іншого свідчить про «тепліші» стосунки* (ЗВО Льв Мг 28)) і, навпаки, саме дружня атмосфера на заняттях спонукає до використання цієї форми (*Дружня атмосфера дозволяє використовувати другу форму* (ЗВО Кв Кн 32)).

Респонденти зазначають, що з огляду на схожість конструкції з формою другої особи до української структури звертання на «ви», її використання може бути доцільним, щоб слухачі розуміли, що звертаються до них: *Якщо я використовую форму другої особи, то студенти чітко знають, що звертаюсь до них, якщо третьої – починають думати, про кого кажу* (ЗВО Льв 42). Анкетовані, які обрали конструкцію третьої особи, таку «співзвучність», навпаки, вважають, негативним чинником.

На використання цієї форми має вплив, на думку респондентів, тривалість контакту з групою: чим довша співпраця, і, відповідно, ближчі стосунки, тим більше підстав використати форму другої особи множини дієслова (*Якщо це наша перша пара, я звертатимусь до студентів, використовуючи тип структури з дієсловом у 3-тій особі [...], якщо ж ми співпрацюємо не перший рік, я радше оберу варіант із дієсловом у 2-гій особі* (ЗВО Льв Мг 26); Однак, коли ми вже довше займаємося я можу вжити дієсл. у 2-ій особі, так як ми зі студентами вже є у більш дружніх стосунках (МК Льв 21)), яка, на думку респондентів, має менш офіційний характер (Форму з 2 особою сприймаю як менш офіційну (ЗВО Льв Кн 44); Звертання в другій особі є менш офіційним (ЗВО ІФр ДнП)).

Вибір між двома варіантами залежить від віку слухачів: в аудиторії з молодшими студентами, на думку анкетованих, може бути використана форма другої особи: *Думаю, першу форму [третьої особи множини] доцільніше використовувати у незнайомій аудиторії, в якій люди старші від викладача. Студенти, як правило, молодші. Дружня атмосфера дозволяє використовувати другу форму [другої особи множини]* (ЗВО Кв Кн 32).

Другоособову форму мотивують теж тим, що саме її перейнято від учителя (*Дієслівна форма другої особи – так мене призвичаїли* (МК Бр Мг 45)).

Кількісні співвідношення виділених мотивацій ілюструє діаграма (Рис. 4).

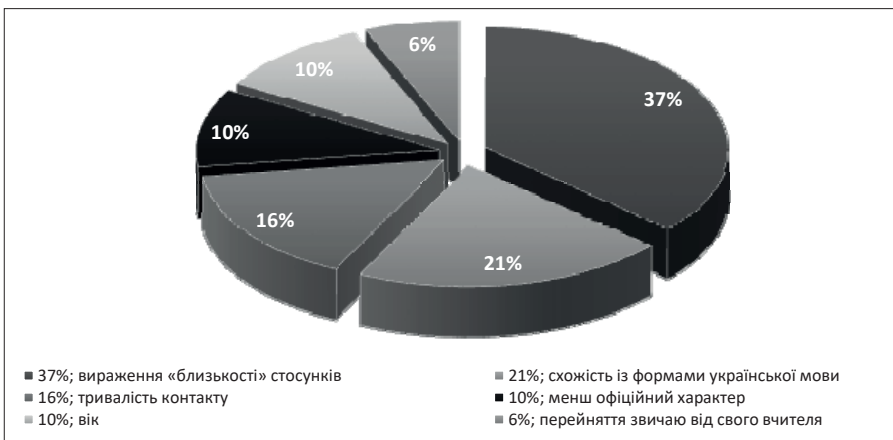

Рис. 4. Мотивація вибору дієслова 2-ї особи множини в прономінальних звертаннях (власне опрацювання)

Відмінності мотивацій уживання дієслівних форм викладачів ЗВО і МК

На більшість описаних мотивацій натрапляємо у відповідях респондентів обох груп – ЗВО і МК, однак деякі з них з'являються лише в одній. Серед мотивацій, зазначених викладачами ЗВО, на першому місці зі значною відсотковою перевагою знаходиться відповідність нормі, тоді як у відповідях викладачів МК значно переважає ввічливість, етикетність, а також навчальна мета. Обидві групи респондентів вважають важливими «граматичну правильність» та офіційний характер структури з 3-ю особою множини. Крім того, викладачі ЗВО заявляють про «автоматичність», звичку та зручність уживання цієї структури, яку, до того ж, характеризують як більше польську. До мотивацій вибору третьоособової форми представники цієї групи респондентів віднесли й перейняття звичаю від свого вчителя. Згадані мотивації не з'являються у відповідях викладачів МК, однак вибір саме цієї конструкції ця група мотивує більшою дистанцією, а також віком слухачів МК. Пропорції різних типів мотивацій уживання дієслівних форм 3-ї особи серед викладачів ЗВО і МК ілюструють діаграми (Рис. 5, Рис. 6):

Рис. 5. Мотивація вибору дієслова 3-ї особи множини в прономінальних звертаннях (серед викладачів ЗВО) (власне опрацювання)

Рис. 6. Мотивація вибору дієслова 3-ї особи множини в прономінальних звертаннях (серед викладачів МК) (власне опрацювання)

В обох групах респондентів ключовою мотивацією вибору 2-ї особи множини в прономінальних звертаннях є вираження «близькості» стосунків. Спільними мотиваціями є також тривалість контакту зі студентами та схожість цієї конструкції із формами української мови. Лише викладачі ЗВО зазначають менш офіційний характер другоособової форми та вікові особливості, тоді як лише у відповідях викладачів МК з'являється мотивація «перейняття звичаю від свого вчителя». Пропорції різних типів мотивацій уживання дієслівних форм 2-ї особи серед викладачів ЗВО і МК ілюструють діаграми (Рис. 7, Рис. 8):

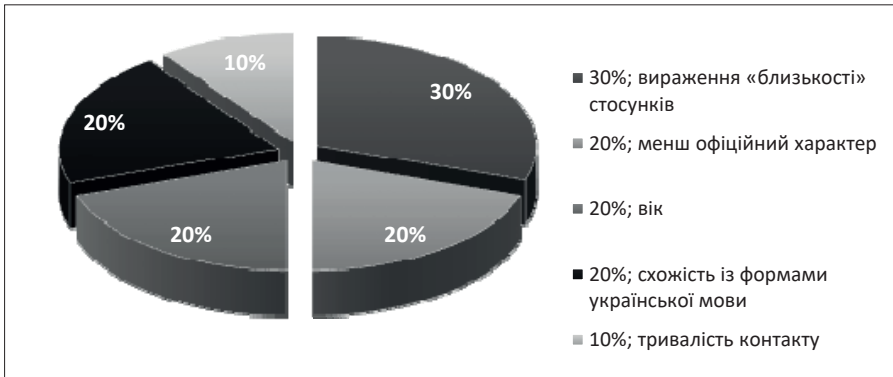

Рис. 7. Мотивація вибору дієслова 2-ї особи множини в прономінальних звертаннях (серед викладачів ЗВО) (власне опрацювання)

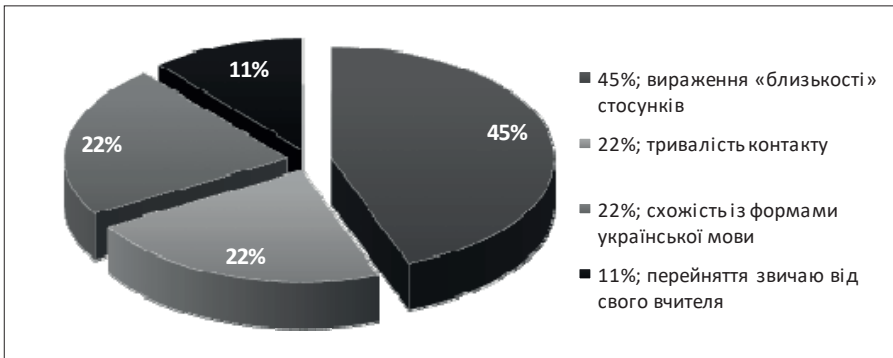

Рис. 8. Мотивація вибору дієслова 2-ї особи множини в прономінальних звертаннях (серед викладачів МК) (власне опрацювання)

Висновки

Кодифікація норми польської мови у сфері форм третьої чи другої особи множини дієслів у прономінальних звертаннях нечітка і нерідко зумовлена індивідуальними поставами кодифікаторів. Назагал прийнято, що форма третьої особи, як традиційно правильна, є безпечнішою, оскільки не провокує небажаного перлокутивного ефекту. Перевагою форми другої особи, на думку її прихильників, є її безпосередній характер, що може сприяти творенню приязнішої атмосфери між інтерлокуторами, ступінь офіційності спілкування між якими не є дуже високим. Сучасний підхід до норми польської мови, в межах якого постулюється важливість не стільки абстрактної мовносистемної «правильності» мовної форми, скільки її відповідність певній прагматичній ситуації, спонукає до приділення належної уваги обом дієслівним варіантам і зокрема дискусійному другоособовому.

Вивчення мовних постав обраної для дослідження групи носіїв польської мови в Україні – викладачів польської мови – дає змогу зробити певні висновки про стан їхньої мовнонормативної свідомості у сфері використання прономінальних звертань до адресата. Це середовище є важливим фокусом дослідження, оскільки значною мірою має вплив на розвиток мовнонормативної свідомості подальших поколінь адептів польської мови в Україні, а отже, є важливим для полоністичої лінгводидактики. Наскільки нам відомо, в літературі – і теоретичній, і прикладній – серед проблем польського мовленнєвого етикету іноземців прагматичні нюанси третьо- та другоособових дієслівних форм у звертаннях до адресата не ставали предметом уваги. Тим часом нестабільність відповідної норми в загальнопольській мові природним чином ускладнює розуміння проблеми іноземцями й усвідомлення ними функціонального потенціалу аналізованих варіантів.

Для висновків про ступінь мовнонормативної свідомості досліджуваних респондентів вагомим є наголошення виявленого факту, що для більшості опитуваних вибір форми є осмисленим і екстраполюється на прагматичну площину функціонування польської мови. У досліджуваному середовищі свідомих мовної культури користувачів польської мови в Україні, якими є викладачі, використання форм третьої чи другої особи може бути більш осмислене, ніж серед нативних користувачів польської мови в Польщі, які, як припускаємо (враховуючи попередні пілотажні дослідження), частіше є несвідомими, «автоматич-

ними», що природно при користуванні рідною мовою. Підтвердженню чи спростуванню цієї тези можуть бути присвячені наступні порівняльні дослідження у сфері порушеної в цій статті проблематики.

Аналіз фактичного матеріалу – висловлювань анкетованих викладачів польської мови в Україні – засвідчив, що в декларованих ними прономінальних звертаннях до множинного учнівського адресата переважають дієслівні форми третьої особи множини на кшталт *państwo / panowie / panie mogą* (74% – звертання за допомогою форми третьої особи, 17% – звертання за допомогою форми другої особи, 9% – обидві форми; дані відповідно до двох груп анкетованих: ЗВО – 73% – третя особа, 21% – друга особа, 6% – обидві форми; МК – 75% – третя особа, 11% – друга особа, 14% – обидві форми).

Серед мотивацій вибору форми третьої, а не другої особи – за даними ЗВО – переважає «нормативна» (30%), близькими до якої є «граматична правильність» (10%) і «офіційність» (8%) – у сукупності 48%, а також близька до них «увічливість» – 12%. 10% відповідей апелюють до «навчальної мети», що також можна звести до нормативності в широкому сенсі (правильності). Пов'язаним з навчанням є й передавання / перейняття взірця від свого вчителя (2%). За такого широкого трактування нормативності (правильності), яка включає ввічливість і має в тлі пропагування правильних взірців, ця мотивація склала б аж 72%. Ще 10% відповідей засвідчують «зручність» таких структур і 10% – близький до неї за суттю «автоматизм уживання». У 8% відповідей з'являється згадка про «польськість» такої форми (очевидно, на тлі іншого граматичного відповідника в українській мові – значна частина респондентів убачає в другоособовій формі на кшталт *możecie państwo* вплив української мови *ви можете*).

За даними МК мотивація «нормативністю» в широкому розумінні становить аж 83%, щоправда, пропорційно більше є тверджень про «ввічливість, етикетність» (21%) і «навчальну мету» (21%). Вагомою (17%) при виборі структури є «граматична правильність». Наступні мотивації – це «відповідність нормі» (12%) та «офіційний характер» третьоособової форми (12%). Викладачі МК не згадують про такі мотивації, як: «автоматичність», «зручність», «польськість», натомість вважають, що структура на кшталт *państwo / panowie / panie mogą* допомагає тримати дистанцію з учнями (12%), а також може бути зумовлена віковою різницею (5%).

Серед мотивацій використання форми другої особи у викладачів ЗВО виразно домінує прагматична: 30% – «вираження близькості стосунків з адресатом». 20% має близька до неї мотивація «меншої офіційності контакту». У 20% на вибір форми впливає вік студентів, які зазвичай молодші. Ще 20% відповідей засвідчують вплив української мови на польську граматичну структуру. У 10% уживання саме другоособових форм респонденти пов'язують із більшою тривалістю контактів з адресатами. Цю мотивацію можна поєднати з двома першими і звести у спільну групу: «близькість, менша офіційність, тривалість контакту» – разом 60%.

Респонденти МК також найважливішою мотивацією вважають «вираження близькості стосунків з адресатом» (45%), що разом з мотивацією «тривалість контакту» (22%) свідчить про явне переважання прагматичності у відповідях респондентів (67%). Вибір другоособової форми пов'язують також зі схожістю із формами української мови (22%). У відповідях цієї групи респондентів не натрапляємо на мотивацію «менша офіційність контакту», однак зауважуємо, що саме ця конструкція, на їхню думку, використовується як перейнята від їхнього вчителя (11%).

Отже, серед мотивацій вибору форми дієслова третьої особи множини у викладачів ЗВО переважає нормативна – 72%, а серед мотивацій вибору форми другої – прагматична – 60%. У викладачів мовних курсів – 83% і 67% відповідно. Загальна пропорція обох груп респондентів становить: 76% – нормативна мотивація для третьої особи і 63% – прагматична – для другої.

Мовнонормативна свідомість викладачів польської мови в Україні у сфері застосування в польськомовних прономінальних звертаннях дієслівних форм третьої і другої особи множини є доволі високою, що передусім засвідчують «нормативні» мотивації вживання форми третьої особи. Однак механічне ототожнення наведеної респондентом «нормативної» мотивації з його власною мовнонормативною свідомістю не є слушним. Важливо натомість, коли самі анкетовані (а це близько 20% від загалу (ЗВО – 21%, МК – 17%)) усвідомлюють можливість диференційованого підходу до структур з дієсловом у третій і другій особі, подаючи критерії прагматичного характеру («тепло», «близькість», «тривалість контакту», «залежно від ситуації» та ін.). Те, що окремі респонденти (13% від загалу) наводять по кілька мотивацій ви-

бору форми з третьою або другою особою, залежно від специфіки ситуації, засвідчує їхню здатність до глибокої і всебічної рефлексії над проблемами вибору з-поміж двох граматичних варіантів. Загалом варто відзначити, що спостереження над мовнонормативною свідомістю викладачів польської мови в Україні, які стали можливі на основі проведеного анкетування, засвідчують надання значення при виборі й оцінці третьо- та другоособових форм прагматичним чинникам.

Дослідження схилиють до висновку, що більшу гнучкість у мотивації форм демонструють викладачі ЗВО, ніж МК. Університетські викладачі дещо частіше також, ніж викладачі курсів мотивують вибір форми другої особи (ЗВО – 21% зі ста, МК 11% – зі ста). Зауважимо принагідно, що МК представляють переважно молодші респонденти, тому варто це явище пов'язувати і з критерієм віку (викладачі можуть бути молодшими від учнів – слухачів мовних курсів різних типів).

Анкетних даних не можна, однак, повністю ототожнювати з реальними мовленнєвими звичаями у викладацьких середовищах: спостереження над спонтанним мовленням дають приклади переходів (напевно, неконтрольованих) від звертань типу *państwo mogą* до звертань типу *państwo możecie* і навпаки, а навіть від типу контакту на *pan / pani* до контакту на *ty*.

Аналізовані в цій статті форми третьої і другої особи множини у звертаннях до адресата, як переконуємося, є не просто маркерами правильності чи неправильності (недостатньої правильності) структури або ж офіційності чи неофіційності контакту – вони ще й несуть значний спектр конкретніших прагматичних значень. Матеріал статті переконує в тісних пов'язаннях граматики й прагматики, а досліджуваний об'єкт ілюструє залежність між граматичною структурою мови і мовноетикетною культурою.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ:

Бр – Бердянськ
Дн – доктор наук
Др – Дрогобич
Дц – доцент
ЗВО – заклад вищої освіти
ІвФр – Івано-Франківськ
Кв – Київ
Кн – кандидат наук
Лв – Львів

Лц – Луцьк
 Мг – магістр
 МК – мовні курси
 Од – Одеса
 Сп – спеціаліст
 Тр – Тернопіль
 Хр – Харків

ЛІТЕРАТУРА

- Bakula, K. (2012). O świadomości językowej, krytycznej świadomości językowej i nauczaniu języka. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Kształcenie Językowe*, 10 (20), 9–20.
- Bańko, M. (2009). *Czy macie Państwo...?* <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Czy-macie-Panstwo;10223.html> (22.09.2023).
- Bańko, M. (Ed.). (2000). *Inny słownik języka polskiego PWN* (Vol. 1–2). Warszawa.
- Bralczyk, J. (2009). *Mówi się. Porady językowe profesora Bralczyka*. Warszawa.
- Bugajski, M. (2006). *Język w komunikowaniu*. Warszawa.
- Bundza, I., & Krawczuk, A. (2022). Performatyw *Witam(y)* w świadomości językowej ukraińskich studentów uczących się polszczyzny. In A. Dunin-Dudkowska & A. Małyska (Eds.), *Współczesny dyskurs glottodydaktyczny: XXX-lecie działalności Centrum Języka i Kultury Polskiej dla Polonii i Cudzoziemców UMCS – refleksje jubileuszowe* (pp. 345–372). Lublin.
- Busel, V. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000*. Kyiv–Irpın: Perun. [Бусел, В. (Ed.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000*. Київ–Ірпін].
- Dubisz, S. (2014). *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, Vol. 2: *Polonia i jej język*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Gębka-Wolak, M., & Moroz, A. (2021). Morfoskładnia w Słowniku właściwych użyć języka. *Język Polski*, 2, 17–33. <https://doi.org/10.31286/J.P.101.2.2>.
- Huszcza, R. (2006). *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*. Warszawa: Dialog.
- Kołodziejek, E. (2023). O roli uzusu w koncepcji normy polszczyzny początków XXI w. *Prace Językoznawcze*, 3, 11–21.
- Kravchuk, A., & Bundza, I. (2023). Zvertannia do adresata v polskomovnomu dialozi vykladachiv ta uchniv v Ukraini. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 58, Article 2931. <https://doi.org/10.11649/sfps.2931>. [Кравчук, А., & Бундза, І. (2023). Звертання до адресата в польськомовному діалозі викладачів та учнів в Україні. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 58, Article 2931. <https://doi.org/10.11649/sfps.2931>].
- Krawczuk, A. (2014). O względności normy w zakresie ogólnopolskiej etykiety językowej – rzutowanie na sytuację języka polskiego na Ukrainie. In M. Steciąg & M. Bugajski (Eds.), *Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze 2013. Tożsamość w komunikowaniu* (pp. 315–344). Zielona Góra.
- Krawczuk, A. (2018). Pogranicze językowe: wy czy państwo / panowie / panie. Funkcjonowanie zaimeków honoryfikatywnych liczby mnogiej w języku ogólnopolskim oraz w polszczyźnie odziedziczonej na Ukrainie. In E. Skorupska-Raczyńska &

- H. Uchto (Eds.), *Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza* (Vol. 7, pp. 55–71). Gorzów Wielkopolski.
- Liberek, J. (2021). Norma językowa jako fakt społeczny fundowany na uzusie. Uwagi w kontekście Słownika właściwych użyć języka. *Język Polski*, 2, 34–48. <https://doi.org/10.31286/JP.101.2.3>.
- Maćkowiak, K. (2012). Świadomość językowa – problem definicji. In M. Steciąg & M. Bugajski (red.), *Świadomość językowa w komunikowaniu* (pp. 9–27). Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski.
- Marcjanik, M. (2006). „Państwo słuchają” czy „Państwo słuchacie”? <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Panstwo-sluchaja-czy-Panstwo-sluchacie;7711.html> (22.09.2023).
- Markowski, A. (2000). *Jak dobrze pisać i mówić po polsku*. Warszawa.
- Markowski, A. (Ed.). (1999). *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Warszawa.
- Morfologik. Gromadzimy błędy językowe*, <http://morfologik.blogspot.com/2006/07/gromadzimy-bdy-zykowe.html> (05.11.2024).
- Poradnik językowy „Poprawnie po polsku”*, Akademia języka polskiego PWN. (2007). (Vol. 5). Warszawa.
- Steciąg, M., & Bugajski, M. (2012a). Świadomość językowa, komunikacyjna, dyskursywna. In M. Steciąg, & M. Bugajski (Eds.), *Świadomość językowa w komunikowaniu* (pp. 29–39). Zielona Góra.
- Steciąg, M., & Bugajski, M. (2012b). Wstęp. In M. Steciąg, & M. Bugajski (Eds.), *Świadomość językowa w komunikowaniu* (pp. 5–6). Zielona Góra.
- Wilczyńska, W., & Michońska-Stadnik, A. (2010). *Metodologia badań w glottodydaktyce*. Kraków.
- Załaźńska, A., & Rusinek, M. (2010). *Retoryka codzienna. Poradnik nie tylko językowy*. Warszawa.
- Zdunkiewicz-Jedynak, D. (2021). Poprawne vs. właściwe użycia języka. Uwagi w kontekście Słownika właściwych użyć języka. *Język Polski*, 2, 5–16. <https://doi.org/10.31286/JP.101.2.1>.